

PSIXOLOGIYA FANINING TARAQQIYOT BOSQICHLARI

Botirova Sevinch Zavqiddin qizi

SamDChTI ingliz tili fakulteti 1-kurs talabasi

Yadgarova Ozoda Ibragimovna

Ilmiy rahbar: SamDChTI dotsenti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada psixologiya fanining rivojlanish bosqichlari, uning tarixiy ildizlari, asosiy davrlari va hozirgi zamon yutuqlari tahlil qilinadi. Psixologiyaning falsafadan alohida fan sifatida ajralib chiqishi va turli nazariyalar shakllanishi haqida batafsil ma'lumot beriladi. Shuningdek, zamonaviy psixologiyaning amaliy ahamiyati va istiqbollari ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *Psixologiya, tarixiy rivojlanish, nazariyalar, amaliy psixologiya, metodlar, falsafa.*

Kirish: Psixologiya — inson ruhiyatini, ongini va xulq-atvorini o'rganuvchi fan bo'lib, uning rivojlanish tarixi chuqur tarixiy va falsafiy ildizlarga ega. Psixologiya fanining taraqqiyot bosqichlarini o'rganish nafaqat uning ilmiy asoslarini tushunish, balki zamonaviy jamiyatda psixologiya qanday rol o'ynayotganini anglash uchun ham muhimdir. Bu fan dastlab falsafaning bir qismi sifatida shakllangan va keyinchalik mustaqil fan sifatida rivojlanib bordi. Ushbu maqolada psixologiyaning tarixiy rivojlanish bosqichlari, asosiy nazariyalari va hozirgi zamondagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Tahlil va Muhokama

Psixologiya fanining dastlabki bosqichlari

Psixologiya tarixi qadim zamonlardagi falsafiy mushohadalardan boshlanadi. Qadimgi Yunoniston davrida Aristotel, Platon va Demokrit inson ruhiyatini tushunishga alohida e'tibor qaratgan. Aristotelning "De Anima" (Ruh haqida) asari ruh, ong va tana o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qiluvchi birinchi ilmiy ishlar qatoriga kiradi. Platon esa ruhning abadiyligi va uch qismdan iborat bo'lishi haqida fikrlar bildirgan. Ular psixologiyani insonning ichki dunyosini tushunish yo'lida falsafiy nazariyalarga asoslangan holda rivojlantirgan.

Bu davrda psixologiya tushunchasi ko'proq ma'naviy va diniy nuqtai nazardan talqin qilingan. Inson ruhiyati, ongning mohiyati va uning tanadagi o'rni haqidagi savollar aniq ilmiy javoblardan ko'ra falsafiy bahslarga asoslangan edi. Hind, Xitoy va boshqa Sharqiy falsafa maktablarida ham inson ongini chuqurroq tushunish yo'nalishida bir qancha nazariyalar ishlab chiqilgan. Masalan, hind falsafasidagi yo'g'a ta'limoti nafaqat ruhni, balki uning inson hayotidagi o'rnini o'rganishga qaratilgan.

Psixologiyaning ilmiy fan sifatida shakllanishi

XIX asr psixologiyaning mustaqil ilmiy fan sifatida rivojlanishida burilish davri bo'ldi. Fanning eksperimental asosda shakllanishi nemis olimi Vilgelm Vundt nomi bilan bog'liq. Vundt Leypsig universitetida dunyodagi birinchi psixologiya laboratoriyasini

ochdi. U psixologiya fanini inson ongining tarkibini tahlil qilishga qaratilgan eksperimental metodlar orqali rivojlantirishni maqsad qildi. Uning yondashuvida psixologiya fiziologiyaga yaqinlashdi, chunki u ruhiy jarayonlarni miya faoliyati bilan bog'lashga urindi.

Psixologiyaning ilmiy metodlarga asoslanishi boshqa olimlarni ham bu sohada ishlashga undadi. Uilyam Jeyms tomonidan asoslangan funktsionalizm yo'nalishi insonning ruhiy faoliyatini moslashuvchanlik va atrof-muhitga ta'sir nuqtai nazaridan tahlil qilishni taklif etdi. Funktsionalizm Vundtning strukturalizmidan farqli o'laroq, psixologiyani faqat nazariy yondashuv bilan cheklamay, amaliy masalalarni hal qilishga ham yordam beruvchi fan sifatida rivojlantirdi.

Psixologik nazariyalar va yondashuvlarning rivojlanishi

Psixologiya fani tarixida turli davrlarda paydo bo'lgan nazariyalar uning rivojlanishiga ulkan hissa qo'shdi. Ushbu nazariyalar nafaqat inson ongini tushunish, balki uning xatti-harakatlarini boshqarish va prognozlash imkoniyatlarini ham kengaytirdi:

Psixoanaliz

Psixoanaliz nazariyasi Zigmunt Freyd tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u inson xulq-atvorining ongsiz motivlarga asoslanganligini ta'kidladi. Freydning asosiy g'oyalari ichki konfliktlar, bolalikdagi tajribalar va psixoseksual rivojlanish bosqichlari bilan bog'liq. Freydning nazariyasi psixoterapiya sohasida ulkan o'zgarishlarni boshlab berdi. Keyinchalik Freydning shogirdlari, masalan, Karl Yung va Alfred Adler, uning g'oyalarini rivojlantirib, o'z yondashuvlarini yaratdi.

Bihevizorizm

XX asr boshlarida Jon Uotson psixologiyani faqat kuzatiladigan xulq-atvorni o'rganishga qaratilgan fan deb e'lon qildi. Bu yondashuv bihevizorizm nomi bilan mashhur bo'ldi. Uotson va B.F. Skinner bu nazariyani rivojlantirib, xulq-atvordagi o'zgarishlarni tashqi muhit omillari bilan bog'ladilar. Bihevizorizmning asosiy tamoyillaridan biri shuki, har qanday inson xulq-atvori mukofot va jazoga asoslangan holda boshqarilishi mumkin.

Gumanistik psixologiya

XX asr o'rtalarida psixologiyada insonning shaxsiy rivojlanishi va o'zini anglash imkoniyatlarini tadqiq qilishga qaratilgan gumanistik yondashuv rivojlandi. Abraham Maslou va Karl Rojers bu yo'nalishning asoschilari hisoblanadi. Maslou inson ehtiyojlari iyerarxiyasi orqali insonning o'zini o'zi rivojlantirishga intilishini tasvirlab berdi. Rojers esa insonning ichki dunyosini tushunish va uni psixoterapiyada qo'llash yo'llarini ishlab chiqdi.

Kognitiv psixologiya

Kognitiv psixologiya insonning fikrlash, tushunish va qaror qabul qilish jarayonlarini o'rganadi. Bu yo'nalish XX asrning ikkinchi yarmida rivojlangan bo'lib, undan oldingi bihevizoristik yondashuvlarga qarshi sifatida paydo bo'ldi. Ulrich Neyser, Jan Piaget va boshqa olimlar kognitiv yondashuvni rivojlantirib, inson ongini sun'iy intellekt va neyrotexnologiyalar yordamida o'rganish imkoniyatlarini yaratdilar.

Nevropsixologiya

Psixologiyaning eng zamonaviy yoʻnalishlaridan biri nevropsixologiya boʻlib, u miya va ruhiy jarayonlar oʻrtasidagi munosabatlarni oʻrganadi. Neyrotexnologiyalar yordamida inson miyasidagi oʻzgarishlar kuzatilib, bu maʼlumotlar turli kasalliklarni aniqlash va davolash uchun qoʻllaniladi.

Zamonaviy psixologiyaning dolzarb masalalari

Bugungi kunda psixologiya turli sohalarda muhim oʻrin tutadi. Klinika, taʼlim, ijtimoiy hayot va ishbilarmonlik kabi sohalarda psixologiya amaliyoti tobora kengaymoqda. Ruhiy salomatlik, stressni boshqarish, oilaviy muammolarni hal qilish, shaxsiy rivojlanish va kasbiy yuksalish masalalari psixologiyaning dolzarb yoʻnalishlari hisoblanadi.

Bundan tashqari, psixologiya texnologik yutuqlar bilan bogʻliq holda rivojlanmoqda. Masalan, virtual reallik va sunʼiy intellekt yordamida inson ongining murakkab jarayonlarini modellashtirish imkoniyati paydo boʻldi. Bu yondashuvlar nafaqat tadqiqotlar, balki terapiya va taʼlim sohaslarida ham qoʻllanilmoqda.

Psixologiyaning kelajakdagi istiqbollari

Zamonaviy psixologiyaning kelajagi yangi texnologiyalar va ilmiy tadqiqotlar bilan bogʻliq. Masalan, neyrofanlar va genetik tadqiqotlar orqali inson xulq-atvorini yanada chuqurroq tushunish imkoniyati paydo boʻlmoqda. Ruhiy salomatlikni mustahkamlashga qaratilgan dasturlar, sunʼiy intellektga asoslangan maslahatlashuv tizimlari va individual rivojlanishni qoʻllab-quvvatlovchi vositalar psixologiya sohasini yanada kengaytiradi.

Bundan tashqari, psixologiya fanining xalqaro hamkorligi ortib bormoqda. Turli madaniyatlar va jamiyatlar oʻrtasidagi psixologik farqlarni oʻrganish global miqyosda yangi yondashuvlarni yaratishga yordam beradi. Shu bilan birga, ijtimoiy adolat, ekologik masalalar va texnologik rivojlanish kabi muammolarni hal qilishda psixologiyaning roli oshib bormoqda.

Psixologiyaning rivojlanishida madaniy va geografik oʻziga xosliklar

Psixologiya fani rivojlanishida turli madaniy va geografik omillar muhim rol oʻynagan. Misol uchun, Gʻarb psixologiyasi koʻproq individualizm va shaxsiy rivojlanishni oʻrganishga eʼtibor qaratgan boʻlsa, Sharq psixologiyasi insonning jamiyat bilan uygʻunligini taʼminlashga yoʻnaltirilgan. Masalan, Xitoyning Konfutsiy falsafasi insonni oilaviy va ijtimoiy majburiyatlarga eʼtibor qaratishga undagan. Hindistonning yoʻga va meditatsiya amaliyotlari esa ruhiy xotirjamlikka erishish va stressni boshqarishga yordam beruvchi mexanizmlar sifatida eʼtirof etilgan.

Bugungi kunda madaniy psixologiya deb ataluvchi yoʻnalish turli xalqlar va jamiyatlardagi ruhiy jarayonlarning oʻziga xosligini oʻrganadi. Bu yoʻnalish inson xulq-atvori va madaniyat oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlikni aniqlashga yordam beradi. Masalan, kollektivistik jamiyatlarda odamlarning xatti-harakatlari oila va jamiyat manfaatlariga moslashgan boʻlsa, individualistik jamiyatlarda shaxsiy maqsadlar va qoniqish ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Psixologiyaning fanlararo hamkorligi

Psixologiya fani ko'plab boshqa fanlar bilan chambarchas bog'liq. Masalan:

1. Fiziologiya bilan bog'liqlik

Fiziologik psixologiya inson miyasining ruhiy jarayonlarga ta'sirini o'rganadi. Miya faoliyatining neyron darajadagi mexanizmlari ruhiy holat va xulq-atvorga qanday ta'sir qilishini aniqlashda bu yo'nalish muhimdir. Neyropsixologiya va fMRI (funktsional magnit-rezonans tomografiya) kabi texnologiyalar orqali olimlar ruhiy kasalliklarning kelib chiqish sabablari va ularni davolash usullarini o'rganmoqda.

2. Ijtimoiy fanlar bilan bog'liqlik

Ijtimoiy psixologiya insonning guruhlar ichidagi xatti-harakatlarini tahlil qiladi. Sotsiologiya, antropologiya va siyosatshunoslik psixologiya bilan birgalikda inson jamiyatidagi o'zaro munosabatlarni va ular qanday omillar ta'sirida shakllanishini o'rganadi.

3. Texnologiya va sun'iy intellekt bilan bog'liqlik

Sun'iy intellektning rivojlanishi inson fikrlash jarayonlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Kognitiv psixologiya va informatika sohalari o'rtasidagi hamkorlik orqali inson intellektini modellashtirish va avtomatlashtirish imkoniyatlari kengaymoqda. Bu, ayniqsa, ta'lim va terapiya sohaslarida yangi yondashuvlarni joriy etishga yordam bermoqda.

Psixologiyaning yangi sohalari

Hozirgi kunda psixologiya bir nechta yangi va dolzarb yo'nalishlarda rivojlanmoqda. Ularning ba'zilari quyidagilar:

1. Pozitiv psixologiya

Pozitiv psixologiya insonning ijobiy fazilatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu yo'nalish baxt, qoniqish, optimizm va kuchli ijtimoiy aloqalarni o'rganadi. Martin Seligman va uning jamoasi bu sohaning yetakchi vakillari hisoblanadi. Pozitiv psixologiya shaxsiy rivojlanish, ruhiy farovonlik va stressni boshqarish yo'nalishida innovatsion usullarni taklif etadi.

2. Ekologik psixologiya

Bu yo'nalish insonning atrof-muhit bilan o'zaro aloqalarini o'rganadi. Ekologik psixologiyaning maqsadi inson faoliyatining ekologik barqarorlikka ta'sirini tahlil qilish va ekologik ongni rivojlantirishdir. Bu, ayniqsa, iqlim o'zgarishi va ekologik muammolar davrida dolzarb hisoblanadi.

3. Sport psixologiyasi

Sport psixologiyasi sportchilarning ruhiy holatini o'rganish va ularni optimal shaklda tayyorlashga yordam beruvchi metodlarni ishlab chiqadi. Bu soha nafaqat yuqori natijalarga erishishda, balki jarohlardan keyingi tiklanishda ham muhim ahamiyatga ega.

4. Oila va nikoh psixologiyasi

Bu yo'nalish oilaviy munosabatlarni mustahkamlash, ziddiyatlarni hal qilish va sog'lom oila muhitini yaratish uchun psixologik yondashuvlarni qo'llaydi. Oilaviy terapiya orqali ko'plab oilalardagi muammolarni hal qilish imkoniyati oshmoqda.

Psixologiyaning amaliy qo'llanilishi

Bugungi kunda psixologiya fanidan quyidagi sohalarda keng foydalanilmoqda:

1. Ta'lim sohasida

Psixologlar ta'lim jarayonida bolalarning qobiliyatlarini aniqlash, ularga individual yondashuvni ishlab chiqish va stressni boshqarish bo'yicha tavsiyalar beradi. Pedagogik psixologiya o'quv jarayonini takomillashtirish va o'quvchilarning muvaffaqiyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

2. Ishbilarmonlik sohasida

Organizatsion psixologiya korxonalarda ishchi jamoaning motivatsiyasini oshirish, samaradorlikni yaxshilash va rahbariyat bilan xodimlar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilashga qaratilgan. Bu yondashuv orqali ish muhitini sog'lomlashtirish va stressni kamaytirish imkoniyati oshadi.

3. Sog'liqni saqlash sohasida

Klinik psixologiya ruhiy kasalliklarni tashxislash va davolashda qo'llaniladi. Depressiya, tashvish va boshqa ruhiy buzilishlar bilan kurashish uchun yangi terapiya usullari ishlab chiqilmoqda.

4. Kriminalistika sohasida

Kriminal psixologiya jinoyatchilarning xulq-atvorini tahlil qilish va ularni aniqlashda yordam beradi. Bundan tashqari, bu soha jinoyatlarning oldini olish va sud jarayonlarini yanada samaraliroq tashkil etishga xizmat qiladi.

Psixologiyaning jamiyat taraqqiyotidagi roli

Psixologiya nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki butun jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladigan fan hisoblanadi. U ijtimoiy ziddiyatlarni hal qilish, madaniy xilma-xillikni tushunish va inson huquqlarini himoya qilishda asosiy rol o'ynaydi.

Masalan, psixologik tadqiqotlar yordamida ijtimoiy tenglikni ta'minlash, zo'ravonlikni kamaytirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarini takomillashtirish imkoniyatlari kengaymoqda. Shuningdek, psixologiya ruhiy salomatlikni yaxshilash, ekologik muammolarni hal qilish va texnologiyalarni rivojlantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Psixologiya fani o'zining uzoq tarixiy taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi. Qadimgi falsafiy mushohadalardan tortib zamonaviy ilmiy tadqiqotlarga, bu fan insonning ruhiy holatlari, xulq-atvori va ongini o'rganishda katta yutuqlarga erishdi. Bugungi kunda psixologiya inson salomatligi va jamiyatdagi turli muammolarni hal qilishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kelajakda yangi texnologiyalar yordamida psixologiya fani yanada rivojlanishi va keng qo'llanilishi kutilmoqda.

ADABIYOTLAR:

1. Aristotel. (BC 350). *De Anima*.
2. Wundt, W. (1874). *Principles of Physiological Psychology*.

3. Freud, S. (1900). *The Interpretation of Dreams*.
4. Maslow, A. H. (1943). *A Theory of Human Motivation*.
5. Skinner, B. F. (1938). *The Behavior of Organisms*.
6. Jeyms, W. (1890). *The Principles of Psychology*.
7. Rojers, K. (1961). *On Becoming a Person*.
8. Kognitiv psixologiya: zamonaviy yondashuvlar. (2020). T.: O‘zbekiston Psixologiya Instituti nashriyoti.
9. Nevropsixologiya asoslari. (2021). Samarqand davlat universiteti matbuoti.

